

Inhoud

Voorwoord van de vertaler	11	
Heldhaftigheid (In plaats van een voorwoord)	13	
I	LTI	23
II	Voorspel	32
III	Grondeigenschap: armoede	35
IV	Partenau	42
V	Uit het dagboek van het eerste jaar	47
VI	De eerste drie nazistische woorden	62
VII	<i>Aufziehen</i> [organiseren]	68
VIII	Tien jaar fascisme	72
IX	Fanatiek	81
X	Autochtone literatuur	88
XI	Grensvervaging	93
XII	Interpunctie	100
XIII	Namen	103
XIV	<i>Kohlenklau</i>	116
XV	<i>Knif</i>	121
XVI	Op één enkele werkdag	127
XVII	Systeem en organisatie	132
XVIII	Ik geloof in hem	139
XIX	Familieberichten als klein repetitorium van de LTI	159
XX	Wat blijft?	166
XXI	De Duitse wortel	171

XXII	Zonnige wereldbeschouwing	187
XXIII	Als twee hetzelfde doen...	195
XXIV	Café Europe	208
XXV	De ster	217
XXVI	De joodse oorlog	224
XXVII	De joodse bril	237
XXVIII	De taal van de overwinnaar	247
XXIX	Sion	260
XXX	De vloek van de superlatief	278
XXXI	Uit de vaart van de beweging...	290
XXXII	Boksen	298
XXXIII	<i>Gefolgschaft</i>	305
XXXIV	Die ene lettergreep	317
XXXV	De wisseldouche	324
XXXVI	De proef op de som	333
	' <i>Wejen Ausdrücken</i> ' (Een nawoord)	364

Voor mijn vrouw Eva Klemperer

Twintig jaar geleden al, lieve Eva, heb ik je in verband met de opdracht voor de bundeling van een aantal studies geschreven dat er van een opdracht in de gebruikelijke zin van een geschenk geen sprake kon zijn, omdat jij op zichzelf al mede-eigenares van mijn boeken bent, geheel en al het resultaat als ze zijn van een geestelijke gemeenschap van goederen. Dat is altijd zo gebleven.

Maar ditmaal liggen de dingen nog iets anders dan bij al mijn vroegere publicaties, ditmaal ben ik veel minder gerechtigd dit boek aan jou op te dragen en ben ik er tegelijkertijd heel veel meer toe verplicht dan vroeger, toen we in vreedzame tijden aan filologie deden. Want zonder jou zou dit boek er nu niet zijn, en de schrijver ervan ook allang niet meer. Ik zou vele en heel persoonlijke bladzijden nodig hebben om dat precies uit te leggen. Accepteer in plaats daarvan de algemene overdenking van de filoloog en pedagoog aan het begin van deze schetsen. Jij weet, en een blinde kan het met zijn stok aanvoelen, aan wie ik denk als ik ten overstaan van mijn toehoorders over heldhaftigheid spreek.

Dresden, Kerstmis 1946

VICTOR KLEMPERER

Voorwoord van de vertaler

Victor Klemperer (1881-1960) is de eerste vijfendertig jaar na zijn dood betrekkelijk onbekend gebleven. Als filoloog had hij in de kleine kring van romanisten naam gemaakt met een aantal studies, onder andere de omvangrijke *Geschichte der französischen Literatur im 18. Jahrhundert* (deel I 1954, deel II 1966), waaraan hij al in de jaren dertig werkte, totdat de nazi's het hem door allerlei restrictieve maatregelen onmogelijk maakten ermee door te gaan.

Pas in 1995 werd hij postuum van het ene moment op het andere beroemd toen zijn dagboeken uit de nazi-tijd werden gepubliceerd (Nederlandse titel: *Tot het bittere einde. Dagboeken 1933-1945*). Een jood die de oorlog in Duitsland (in Dresden) zelf heeft meegemaakt en kon overleven doordat hij gehuwd was met een niet-joodse vrouw, tekent daarin met een levendige pen en een scherp oog voor het dagelijkse, steeds zwaarder wordende leven onder Hitler zijn gruwelijke ervaringen op.

Het is een wonder dat die dagboeken de nazi-tijd hebben overleefd. Klemperer schreef ze ondanks de terreur die de Gestapo voortdurend in de zogenaamde 'jodenhuizen' uitoefende (waarin de nog niet afgevoerde joden gedwongen waren ondergebracht); maandelijks bracht zijn vrouw nieuwe dagboekbladzijden in het diepste geheim naar een vriendin die in de buurt van Dresden woonde, in Pirna. Als de dagboeken (of delen ervan) door de nazi's gevonden waren, had dit vrijwel zeker

meteen de dood van Klemperer zelf, zijn vrouw en waarschijnlijk ook de vriendin tot gevolg gehad.

Onderdeel van die dagboeken waren de bijna dagelijkse observaties over de manier waarop de nazi's de taal voor eigen doeleinden misbruikten. Die aantekeningen werkte Klemperer na de oorlog uit tot het boek *LTI*, dat in 1947 werd gepubliceerd.

In de Nederlandse vertaling van *LTI* zijn over het algemeen de specifiek nazistische woorden in het Duits gehandhaafd, zij het dat er een Nederlandse vertaling tussen vierkante haken is toegevoegd. Ook andere toevoegingen tussen vierkante haken zijn van de hand van de vertaler. Soms is ten behoeve van de Nederlandse lezer een door Klemperer slechts half genoemde titel van een boek vervolledigd.

W. Hansen

Heldhaftigheid

In plaats van een voorwoord

De taal van het Derde Rijk heeft er vanuit nieuwe behoeften voor gezorgd dat het distantiërende prefix *ent-* [ont-, de-] vaker wordt gebruikt dan vroeger (waarbij het telkens de vraag is of het om een echt neologisme gaat dan wel om de opnemings in de algemene taal van een woord dat in vakkringen al bekend was). Ramen moesten vanwege het gevaar voor luchtaanvallen worden verduisterd, en zo ontstond het dagelijkse werk van het *entdunkeln* [ontduisteren]. Zolders mochten niet rommelig zijn want dat kon moeilijkheden veroorzaken bij het blussen van een dakbrand, ze werden *entrümpelt* [ontrommeld]. Nieuwe voedselbronnen moesten worden aangeboord: de bittere paardekastanje werd *entbittert* [ontbitterd]...

Om de dringendste taak waarvoor we in onze tijd zijn gesteld in zijn volle omvang aan te duiden, is een woord dat op dezelfde manier is gevormd algemeen ingevoerd: Duitsland is bijna te gronde gegaan aan het nazisme; de inspanning om het van die dodelijke ziekte te genezen, heet nu *Entnazifizierung* [denazificatie]. Ik hoop niet, en ik geloof het eigenlijk ook niet, dat dit afschuwelijke woord een lang leven beschoren zal zijn; zodra het in onze tijd zijn plicht heeft vervuld, zal het wegzinken en nog slechts een historisch bestaan leiden.

De Tweede Wereldoorlog heeft ons meermalen getoond hoe een pas nog springlevende term die niet meer uit te roeien leek, plotseling verstomt: het is weggezonden met de situatie die hem tot leven wekte en zal er later ooit, als een fossiel, getuigenis

van afleggen. Zo is het met de *Blitzkrieg* gegaan en het eraan toegevoegde bijvoeglijk naamwoord, *schlagartig* [plots, onverhoeds], net als met *Vernichtungsschlacht* [vernietigende slag] en de bijbehorende *Einkesselung* [volledige omsingeling], met de *wandernde Kessel* [beweeglijke omsingeling] – dit woord moet nu al uitgelegd worden: het gaat om wanhopige pogingen van omsingelde divisies om weg te komen –, met *Nervenkrieg* [zenuwenoorlog], en ten slotte zelfs met de *Endsieg* [eindoverwinning]. Het woord *Landekopf* [bruggenhoofd] deed van de lente tot in de zomer van 1944 opgeld, het leefde nog toen het al tot een vormeloze grootheid was opgezwollen, maar toen Parijs was gevallen en heel Frankrijk bruggenhoofd was geworden, was het er plotseling mee gedaan, en zijn fossiel zal pas opduiken in toekomstige geschiedenislessen.

Zo zal het ook gaan met het zwaarstwegende en meest verstrekkende woord van onze overgangstijd: op een dag zal het woord *Entnazifizierung* weggezonden zijn, omdat de toestand waaraan het een eind moest maken, niet meer bestaat.

Dat zal echter nog een hele tijd duren, want niet alleen de nazistische handel en wandel moet verdwijnen, maar ook de nazistische mentaliteit, de nazistische denkgewoonten en hun voedingsbodem: de taal van het nazisme.

Hoeveel begrippen en gevoelens zijn daardoor bezoedeld en vergiftigd geraakt! Op het zogeheten avondgymnasium van de volkshogeschool in Dresden en in de discussies die de Kulturbund met de Freie Deutsche Jugend organiseerde, is me telkens weer opgevallen hoe jonge mensen in alle onschuld, oprecht van plan om de hiaten en vergissingen van hun verwaarloosde opleiding weg te werken, vasthouden aan de denkwijze van het nazisme. Dat weten ze niet eens; het gehandhaafde taalgebruik van het afgelopen tijdperk verwart en misleidt hen. We zaten te praten over de betekenis van dingen als cultuur, humaniteit en democratie, en ik had de indruk dat het licht al doorbrak,

dat het al heel wat helderder werd in hun goedwillende hoofden, en toen, maar het was eigenlijk onvermijdelijk, had iemand het over 'heldhaftig gedrag' of 'heroïsch verzet' of 'heldhaftigheid' in het algemeen. Op het moment dat dit begrip even opdook, was alle helderheid verdwenen en zaten we weer volledig in het dichte wolkende van het nazisme. En niet alleen de jonge mensen die zojuist van het slagveld of uit gevangenschap waren teruggekeerd en zich nu niet goed behandeld voelden, laat staan gehuldigd, nee, ook meisjes die niet in het leger waren geweest, zaten volledig verstrikt in een uiterst twijfelachtige opvatting van heldendom. Het enige waaraan niet getwijfeld kon worden, was dat als ze op die manier over heldendom nadachten, of liever gezegd, er niet over nadachten, ze onmogelijk een juiste visie op het wezen van humaniteit, cultuur en democratie konden hebben.

Maar in welke context had de generatie die in 1933 nog maar nauwelijks het abc machtig was, het woord 'heldhaftig' met al zijn verwante begrippen eigenlijk leren kennen? Op die vraag moest het antwoord in de eerste plaats luiden: in de context van drie verschillende uniformen, nooit in burger.

Als Hitler in *Mein Kampf* algemene richtlijnen voor opvoeding en onderwijs geeft, staat vooral het lichamelijke aspect centraal. Hij houdt van de uitdrukking 'lichamelijke tuchtiging', die hij ontleend heeft aan het lexicon van de conservatieven in de republiek van Weimar, hij prijst het leger van keizer Wilhelm als de enige gezonde en vitale instelling van een voor de rest in ontbinding verkerend volkslichaam, en hij ziet de militaire dienst vooral of uitsluitend als de mogelijkheid het lichaam tot prestaties aan te zetten. Karaktervorming is voor Hitler uitdrukkelijk slechts van ondergeschikt belang; volgens hem ontstaat die min of meer vanzelf, juist als het lichamelijke element in de opvoeding de overhand heeft en het geestelijke onderdrukt wordt. Helemaal op de laatste plaats in dit pe-

dagogische programma, slechts met weezin opgenomen en verdacht gemaakt en gesmaad, staat de vorming van het intellect en de verwerving van kennis. Achter steeds nieuwe zinswendingen worden de angst voor de denkende mens en de haat jegens het denken voelbaar. Wanneer Hitler over zijn beginperiode en zijn eerste grote successen op bijeenkomsten vertelt, roemt hij niet alleen zijn eigen redenaarstalent, maar evenzeer de strijdvaardigheid van zijn ordedienst, een groepje mannen waaruit zich spoedig de SA zal ontwikkelen. De 'bruine Sturmabteilung', die niet anders dan een handtastelijke taak heeft te verrichten, die zich tijdens bijeenkomsten op politieke tegenstanders moet storten en hen de zaal uit moet drijven: dat zijn de eigenlijke helpers in de strijd om het hart van het volk, dat zijn z'n eerste helden, die hij beschrijft als met bloed overgoten overwinnaars van een vijandelijke macht, als de modelhelden van historische zaalslagen. En soortgelijke beschrijvingen, een zelfde mentaliteit en een zelfde vocabulaire vind je bij Goebbels, wanneer hij over zijn strijd om Berlijn vertelt.

Niet de geest overwint, het gaat niet om overtuigen, en zelfs de misleiding met retorische middelen brengt niet de definitieve beslissing ten gunste van de nieuwe leer, maar het heldendom van de eerste SA'ers, de 'oudstrijders'. Het verslag van Hitler en Goebbels wordt voor mij gecomplementeerd door het deskundige verschil dat een vriendin van ons maakte die indertijd assistent-arts in het ziekenhuis van een Saksisch industriestadje was. 'Wanneer we 's avonds na een bijeenkomst de gewonden binnenkregen,' vertelde ze vaak, 'wist ik meteen tot welke partij iemand behoorde, ook als hij al uitgekleeft op bed lag: mensen met een hoofdwond, veroorzaakt door een bierpul of een stoelpoot, waren nazi, mensen met een steek van een stilet in hun longen waren communist.' Op het punt van de roem is het met de SA precies zo gesteld als met de Italiaanse

literatuur: bij beide valt het felste licht op het begin, en het licht zal erna nooit meer zo sterk zijn.

Het chronologisch tweede uniform waarin het nazistische heldendom optreedt, is de vermomming van de autocoureur: het zijn diens helm, zijn bril, zijn dikke handschoenen. Het nazisme heeft alle soorten sport gekoesterd, en zuiver taalkundig heeft het boksen er meer invloed op gehad dan alle anderen sporten bij elkaar; maar het sprekendste en meest voorkomende beeld van het heldendom wordt halverwege de jaren dertig geleverd door de autocoureur; na zijn dodelijke ongeluk is Bernd Rosemeyer in de ogen van het volk een tijdlang bijna gelijkwaardig aan Horst Wessel. (Aantekening voor mijn collega's op hogescholen: er kunnen interessante werkcolleges worden gegeven over de wederzijdse betrekkingen tussen de stijl van Goebbels en de memoires van de vliegenierster Elly Beinhorn, *Mein Mann, der Rennfahrer*.) Een tijdlang zijn de winnaars van internationale autoraces achter het stuur van hun strijdwagens, of ertegenaan leunend, of er zelfs onder liggend, de meest gefotografeerde helden van de dag. Als de jongeman in die dagen zijn beeld van een held niet vormt naar de naakte of in SA-uniform gestoken krijgsfiguren met veel spierbundels op affiches en gedenkpenningen, dan ongetwijfeld naar de autocoueurs; ze hebben bij de belichaming van de held de onverzettelijke blik gemeen waarmee ferme, voorwaarts gerichte vastbeslotenheid en veroveringszucht worden uitgedrukt.

Vanaf 1939 neemt de tank de plaats in van de racestrijdwagen, en de coureur maakt plaats voor de tankbestuurder. (*Panzerfahrer*: zo noemde de soldaat niet alleen de man aan het stuur, maar ook de tankgrenadiers.) Vanaf de eerste dag van de oorlog tot aan de ondergang van het Derde Rijk draagt elk heldendom te land, ter zee en in de lucht een militair uniform. In de Eerste Wereldoorlog bestond er nog een burgerlijk heldendom achter het front. Hoe lang is er nu nog een achter-het-